

UŞAQLARDA DİNİ ŞÜURUN FORMALAŞMASINDA AİLƏNİN ROLU

*Tahirə MƏMMƏDZADƏ,
Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat
fakültəsinin Din psixologiyası
ixtisasının II kurs tələbəsi*

AÇAR SÖZLƏR: *şüur, ailə, dini şüur, mühit, doğru tərbiyə.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *сознание, семья, религиозное сознание, окружающая среда, правильное воспитание.*

KEY WORDS: *consciousness, family, religious consciousness, the environment, the right upbringing.*

Uşaqlarda dini şüurun hansı şəkildə formalaşdığından bəhs etmədən öncə şüurun, xüsusilə də dini şüurun mahiyyətini açıqlamaq daha doğru olardı.

Şüur, onun mənşəyi, mahiyyəti və gerçəkliklə olan münasibəti məsələsi qədim dövrlərdən bəri filosofları düşündürmüşdür. İnsanın dünyadakı yerini və rolunu, onun ətraf aləmlə qarşılıqlı təsirinin spesifikasını açmaq üçün şüurun təbiətini və mahiyyətini aydınlaşdırmaq lazımdır. Şüur problemi çox mürəkkəb olub, yalnız fəlsəfi tədqiqatların deyil, habelə bir sıra humanitar və təbiətşünaslıq elmlərinin, o cümlədən müasir dövrdə psixologiyanın, sosiologiyanın, kibernetikanın, informatikanın və s. elmlərin tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. Bu elmlər çərçivəsində şüurun ayrı-ayrı aspektlərinin təhlili müəyyən bir fəlsəfi dünyagörüşünə əsaslanır [1, s. 163-164].

Qədim materialistlərin fikrincə, şüur bədəndən asılı olub, insan dünyaya gələndə şüur da meydana gəlir, insan öldükdə isə onunla birgə yoxa çıxır. Bədənsiz şüur heç nədir. Obyektiv və subyektiv idealizmin nümayəndələri isə şüuru maddi gerçəkliyin əsasına qoymuş, onu materiyaya nisbətən müəyyənədicə və ilkin substansiya hesab etmişlər. Yeni dövr filosoflarından R. Dekarta görə, şüur, təfəkkür “düşünən substansiyanın fəaliyyətidir”, müstəqil şəkildə mövcuddur, bədəndən, yəni maddi olandan asılı deyildir. Materiya da “düşünən” substansiyadan asılı deyildir. XVIII əsr materialistləri, həmçinin B. Spinoza kimi şəxsiyyətlər isə şüuru materiyanın atributu, onun bütün təzahür formaları və növlərinə xas olan əbədi xassəsi hesab etmişlər. Aristotelə görə, şüur bütün canlıların ilkin əsasıdır [2, s. 376].

Fəlsəfi fikir tarixində şüurun mahiyyəti, onun varlığa, materiyaya münasibəti ətrafında aparılan prinsipial mübahisələrdə həlli böyük çətinlik törədən məsələ şüurun mənşəyi olmuşdur. Ruhun, şüurun ilkinliyini qəbul edən idealizm, maddi və mənəvinin paralel mövcudluğunu fərz edən dualizm, sözsüz ki, belə bir çətinliklə qarşılaşmırdı. Materialist bir mütəfəkkir isə materiya məsələsində “öz-özünün səbəbidir” prinsipini pozmadan duyğu və şüur xassələrinə malik materiyanın mövcudluğunu izah etmək kimi çətin və mürəkkəb bir məsələni həll etməli idi.

Şüur bioloji inikasın ən ali forması olmaqla, insana, qismən də ali heyvanlara xas xüsusiyyətdir. Şüur ətraf dünyanın tam inikası və düşünülməsi, mücərrədləşdirmə və refleksiya qabiliyyətidir.

Şüurun mühüm növlərindən biri də dini şüurdur. Din psixoloqları belə hesab edirlər ki, dini şüurun əsas xüsusiyyəti insanın, yəni dindarın təbiətüstü, fəvqaladə ideyalara inanmasıdır.

Din psixologiyasının əsas mövzusu dini yaşayışın insana necə təsir etməsidir. Belə ki, insanda dini şüur nə qədər sağlam formalaşıbsa, o, bir o qədər həyatın sınaqlarından keçməkdə çətinlik çəkməyəcək. Dində qorxu vardır, eşq və xüsu (ilahi varlığa qarşı mütilik) vardır, lakin bu eşq həqiqi eşq duyğusunun dini bir məqama yönəlməsi ilə reallaşır [3, s. 122-124].

İnsan həyatı boyunca ruhun ehtiyaclarının ödənilməməsi, inancın itirilməsi və ya sarsılması, çətinliklər qarşısında çarəsiz qalma kimi bəzi psixoloji problemlərlə üzləşir. Bütün rahatlığını, dincliyini itirib, qorxunc, bədbin bir halda yaşaması və s. bu kimi hallar insanı psixoloji gərginliyə düçar edir. Amerikalı psixiatr Henri Link bildirir ki, psixoloji xəstəliklərin əsas səbəbləri arasında inamsızlıq duyğusu öndə gəlir. O, “Dinə Dönüş” əsərində özünün imana qayıtdığını və xəstələrinə də inancılı olmağı tövsiyə etdiyini yazır. Link “Necə ki, ilk dəfə elm məni dindən uzaqlaşdırdı, sonra yenidən elm məni dinə istiqamətləndirdi”, – deyir. Eyni zamanda, dinin psixoloji baxımdan insana gətirəcəyi faydaları o, belə izah edir: “Önəmli olan mənim cəmiyyətin bir fərdi kimi dinə yönəlməyim deyil. Əsas olan psixologiya elminin belə bir dönüşün səbəbini kəşf etməsidir. Bir çox elmlər insanlara çoxlu dəyərlər qazandıra bilər. Ancaq fərd və cəmiyyətə daxili dincliyi gətirən, xəstəyə sağalmaq ümidi verib, onu sakitləşdirən, ailələrin qəlblərinə damla-damla xoşbəxtlik işıqları yağdıran yeganə ünsür imandır”. Alman filosofu Qotfrid Leybnits isə bildirir ki, “ruhi sıxıntı və ya narahatlığı yox etmək üçün insan ağıl yoluyla Allaha inanmalıdır. Çünki bu sıxıntı ilk növbədə şübhədən yaranır, şübhə də qəlbə parçalanmasına səbəb olur”.

İnsanın Allaha duyduğu sağlam inanc müxtəlif inancların və ideyaların beynini yormasına imkan verməz. Beləliklə, insan o yorğunluqdan yaranan gərginlikdən xilas olar. Elə insanlar var ki, onlar inanc bərəsində qorxuya, hətta stresə düşürlər. Halbuki imanlı insanların həyatında iman əsas ünsür olduğu üçün onlar “ruhi xəstəliklərə” daha az düçar olurlar.

Filosof Aleks Karrel mövzu ilə əlaqəli bunları qeyd edir: “Bu gün əgər biz dəhşətli böhran içindəyiksə, bunun başlıca səbəbi müasir cəmiyyətin maddi dəyərlərə çox meyil göstərməsi və mənəvi problemləri arxa plana atmasıdır. Maddi həyata meyillik insanlığa səadət gətirməməklə yanaşı, həyatın puç olmasının qarşısını belə ala bilməmişdir. Çünki həqiqi imanun itməsi insanı dəhşətli mənəvi uçuruma sürükləmişdir”.

Tanrıya və dinə səmimi qəlbədən bağlılıq insanı yaxşılığa və ülvə dəyərlərə sarılmağa sövq edir. Yaxşılıq, xeyirxahlıq edən insan isə psixoloji baxımdan rahatlıq tapır və bununla da ruhi stabilliyə qovuşur. Elə buna görə də İslam dini iman edənlərə yaxşılıq etmələrini və pis əməllərdən uzaq durmalarını buyurur. Məsələn, bir ayədə deyilir: **“Yaxşı əməl heç də (ibadət vaxtı) üzünü günəşə və günəbatana tərəf çevirməkdən ibarət deyildir. Yaxşı əməl sahibi əslində Allaha, axirət gününə, mələklərə, kitaba (Allahın nazil etdiyi bütün ilahi kitablara) və peyğəmbərlərə inanan, (Allaha) məhəbbəti yolunda (və ya mal-dövlətini çox sevməsinə baxmayaraq) malını (kasıb) qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara, (pulu qurtarıb yolda**

qalan) müsafirə (yolçulara), dilənçilərə və qulların azad olunmasına sərf edən, namaz qılıb zəkat verən kimsələr, eləcə də əhd edəndə əhdinə sadıq olanlar, dar ayaqda, çətinlikdə (ehtiyac, yaxud xəstəlik üz verdikdə) və cihad zamanı (məşəqqətlərə) səbr edənlərdir. (İmanlarında, sözlərində və əməllərində) doğru olanlardır. Müttəqi olanlar da onlardır!" [4, Bəqərə, 177].

İnanc duyğusu insanda mövcud olan duyğular arasında ən üstünü olmaqla yanaşı, fitri bir duyğudur. Yəni bütün insanların ortaq, ümumi yaradılışında vardır [5, s. 25-28]. Aparılan psixoloji araşdırmalar nəticəsində uşaqların ruhən dinə yad olmadıqları müəyyənləşdirilmişdir [6, s. 18-19]. Lakin doğulduqları andan uşaqda potensial mövcud olan dini duyğunun inkişafına mühit böyük təsir göstərir. Uşaqların yaşadığı sosial mühitin xüsusiyyətləri dini duyğunun tez və ya gec ortaya çıxmasına səbəb olur [7, s. 44].

Uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında onun ilk mühiti olan ailənin rolu əvəzəedilməzdir. Gənc nəslin tərbiyəsi ailənin başlıca funksiyalarından, valideynlərin isə ən mühüm vəzifələrindən biridir [8, s. 13].

Uşaqlarda təbii olaraq din anlayışı tam deyildir, yəni dini şüur hələ formalaşmamışdır. Uşaq arzulara və sosiallaşmanın ən əsas təməllərinə cavab vermə xüsusiyyətinə sahibdir, lakin zəkası dini şüuru ortaya çıxara biləcək qədər inkişaf etməmişdir. Bu baxımdan uşaqda dini şüurun ilk göstəriciləri fərdi olmaqdan daha çox sosialdır. Körpəklik dövrü dini təzahürlərin çox rast gəlinmədiyi bir mərhələdir. Get-gedə dini təzahürlər daha bariz forma almağa başlayır. Uşaq ətrafında baş verən hər cür hərəkətləri şüurlu və ya şüursuz olaraq təqlid və təkrar edir. Ailədəki fərdlərin hər cür dini davranışları, etdikləri ibadətlər uşağın şəxsiyyətində dərin izlər qoyur [9, s. 271]. Bu mərhələdə uşaqlar adətən din barəsində müxtəlif suallar verir, aldıqları cavabları düşünmədən, şübhələnmədən, etiraz bildirmədən qəbul edirlər.

Uşaqların qeyri-şüuri din anlayışı barəsində belə bir nümunədən bəhs olunur: Bir ailənin dörd uşağından biri dini tablunun qarşısında gecə dualarını etmək vərdişinə yiyələnir. Bir gün o, başqa bir yerə qonaq gedir. Gecə dua etməyə hazırlaşdıqda tablonu qarşısında görmür və masaya yaxınlaşaraq qəzetin baş səhifəsinin qarşısında adət etdiyi kimi ibadətini yerinə yetirməyə başlayır. Ən maraqlısı isə onun dua zənn edərək dedikləri məktəbdə öyrəndiyi mahnı sözlərindən ibarətdir [10, s. 276-279].

Uşaqlarda müşahidə olunan ilk dini məfhumlar, əsasən, antropomorfik xüsusiyyət daşıyır, yəni onlar Tanrını insan şəklində təsəvvür edirlər. Əslində bu çox normaldır. Çünki uşağın təcrübə dünyasındakı bütün güclü fiqurların hamısı insan olduğu halda, tanrı təsəvvürü bunun tərsi ola bilməz. Öz müşahidələrimiz də onu göstərir ki, çox vaxt uşaqlara Tanrının cinsinin kişi olduğu öyrədilir [11, s. 30-33]. Bunun təsiri ilə çox az istisnaların olmasına baxmayaraq, uşaqlar adətən Tanrını yaşlı insan, imkanlı bir şəxs və ya kral olaraq təsəvvür edirlər. Fərddəki Tanrı təsəvvürünün ata modelindən meydana gəldiyini müdafiə edən Freydə görə, Tanrı müqəddəsləşdirilmiş ata obrazından başqa bir şey deyil [12, s. 242]. Freydin ümumiləşdirdiyi qədər olmasa belə, ümumilikdə, uşaqlar Tanrının bioloji ataları ilə eyni xüsusiyyətlərə sahib olduğunu düşünürlər. Hər nə qədər uşağın zehni antropomorfizmin xaosu içərisində qalsa belə, ailənin təsiri bunu dəyişdirə bilər. Yaşadığı mədəniyyətin standart nəzəriyyəsi və əxlaqı yavaş-yavaş onun həyatına daxil olmağa başlayır. Məsələn, xristian bir ailədə yaşayan altı yaşlı uşaq

ata və anası ilə birlikdə kilsəyə gedir, ibadət yerində masa üzərindəki xaçı görür və “bu nədir?” deyə soruşur. Ana və atası bunun bir xaç olduğunu deyirlər. Uşağın adının Tom olması, xaçın da bu adın baş hərfinə bənzəməsi uşağda sanki xaçın onun gəlişi üçün qoyulduğu düşüncəsini yaradır. Onun xaçın həqiqi mənasını qavraya biləcək şüura yiyələnməsi üçün uzun müddət keçməlidir.

Uşaqlar ilk dövrlərdə daha həssas olurlar və ailələrinə bağlılıqları daha çox emosional mənə kəsb edir. Uşaq Allaha inanmazdan və bağlanmazdan əvvəl ata-anasına inanıb bağlanır, çünki avtoritet olaraq birinci onları tanıyır və üstünlüklərini qəbul edir [11, s. 29]. Ata-ana öz növbəsində bu vəziyyəti düzgün dəyərləndirərək, uşaqlarına ən üstün varlıq olan Allaha inanmağı və bağlanmağı öyrətməlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqların dini şüurunun formalaşmasında ailə birbaşa vasitəçi rolunu oynayır. Peyğəmbərimiz (s) buyurmuşdur: “Heç bir ata övladına gözəl ədəb və tərbiyədən daha dəyərli və üstün bir sərvət qoymaz”.

İnsanın ailəsinə qarşı məsuliyyət daşdığı maddi ehtiyaclardan başqa, mənəvi ehtiyaclar da var. Himayəsi altında olanlara imanın əsaslarını və tabe olacaqları əxlaq qaydalarını öyrətmək hər bir insanın borcudur. Mənəvi ehtiyaclarının təmin edilməsi insanın psixoloji stabilliyə malik olması baxımından olduqca önəmlidir.

Allah-Təalanın bizə böyük lütfü olan övladlarımız gözümüzün nuru, qəlbimizin sevinci və həyatımızın bəzəyidir. Onlara gözəl tərbiyə vermək, yaxşı əxlaq sahibi bir şəxsiyyət olaraq yetişdirmək kimi vacib vəzifələrimiz var. İslam dininə əsasən, bunlara görə Allah qarşısında sorğu-suala çəkiləcəyik. Bu vəzifələri yerinə yetirməyimiz əbədi mükafatın səbəbidir. İnsanın övlad sahibi olmağı böyük məsuliyyət tələb edən bir addımdır. Dinimizdə ana-ata ilə uşaq arasındakı münasibətlərə dair bir çox əxlaqi prinsiplər vardır. Bu prinsiplərə əsasən, uşağa ciddi yanaşmalı, gözəl əxlaqa sahib bir insan kimi yetişməsi üçün hər cür fədakarlıq göstərməliyik.

Körpəlik dövründən etibarən uşağda sağlam əxlaq formalaşdırılmalıdır. Burada davranış qaydaları hər şeydən əvvəl gəlir. Kiçik yaşlarda uşağdakı səhv davranışların qarşısı alınmasa, sonrakı dövrlərdə bunun qarşısını almaq çətin, hətta mümkünsüz olar.

Dini baxımdan uşağın dünya və axirət səadətini əldə etməsi üçün istiqamətləndirmək valideynlərin xüsusi fikir verməli olduqları məsələdir. Ona görə də övladlarımıza doğulduğu andan doğru tərbiyə aşılamağa çalışmalıyıq. Bu günün kiçikləri sabahın böyükləri olacaqdır. Qurani-Kərimin ifadəsi ilə “dünya həyatını bəzəyi” [4, Kəhf, 46] olan övladlarımız sabahımızı quran dəyərli varlıqlarımızdır.

Uşaqların əllərindən tutaraq onları gələcəyə hazırlamaq ən vacib hədəflərimizdən biri olmalıdır. Uşaqlarına sahib çıxmayan cəmiyyət üçün bunun nəticəsi ağır olur.

Ata-ana öz övladlarına yaxşı örnək olmalı, onlara xoş və mülayim davranmalıdır. Onlar üçün düzgün tərbiyə mühiti yaratmalıdırlar. Yaxşı yoldaş seçməkdə onlara kömək etməli və yoldaşları ilə necə davranmalı olduqlarına dair istiqamət verməlidirlər. Uşaqlar yaxşı, gözəl davranışlara təşviq edilməlidir. Xoşa gəlməyən davranışlar düzəldilməlidir. Ən vacibi isə ana-atanın uşaqlarına göstərdiyi sevgi və şəfqətdir. Məhəmməd (s) Peyğəmbər bir hədisində “Kiçiklərə mərhəmət göstərməyən bizdən deyildir...”, – buyuraraq uşaqlara qarşı davranışlarımızın təməlinə mərhəmət ünsürünü əsas götürmüşdür. Aşağıdakı hədis də mövzu üçün gözəl nümunə təşkil edir: “Bir gün Allahın elçisi nəvəsi Həzrət Həsəni öpürdü. Yanında

səhabələrdən biri vardı. Dedi ki, “mənim on uşağım var, heç birini öpmədim”. Peyğəmbərimiz (s) “Mərhəmət etməyə nə mərhəmət edilməz. İnsanlara mərhəmət etməyə nə Allah da mərhəmət etməz”, – deyər ona cavab verdi.

İnsanlar arasındakı ən dərin duyğu sevgidir. Buna görə də Peyğəmbərimiz sevdiiyimiz insana bu duyğumuzu göstərməyimizi tövsiyə etmişdir. Xüsusilə, uşaqlara qarşı sevgi və mərhəmət duyğusunun hiss etdirilməsi çox vacibdir ki, bunun ən gözəl nümunəsini Məhəmməd (s) Peyğəmbərin həyatında görürük.

Nəticə olaraq deyər bilərik ki, uşaqların həyatı dərk etməsində, xüsusilə də dini şüurunun formalaşmasında ailənin rolu olduqca əhəmiyyətlidir. Uşaqlar nümunə gətirdükləri insanların dini davranışlarını eyni şəkildə yerinə yetirməyi arzulayırlar. Bu baxımdan valideynlər uşaqlarında düzgün dini şüur formalaşdırmaq istəyirlərsə, ilk növbədə özlərini bu cəhətdən yetişdirməli, daha sonra müəyyən qaydalara əsasən, övladlarını tərbiyə etməlidirlər. Yəni, ailədəki dini həyat nə qədər güclü və tutarlı olarsa, uşağın dini şəxsiyyəti də bir o qədər inkişaf edər.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, uşaqlar Tanrını əvvəlcə fəvqəladə gücə malik olan bir insan kimi, daha sonra kabus kimi, ən sonda isə görünən uca varlıq kimi təsəvvür edirlər. Ona görə də uşağın inkişaf mərhələlərini bilməli, dini məlumatlar həmin prizmadan ötürülməlidir. Uşaqlara, xüsusilə onların duyğularına xitab edən dini məlumatlar aşılmalı və burada sevgi əsas gətirilməlidir. Uşaqlara məcburi şəkildə Allahdan qorxmalarını aşılamaq həm sağlamlıq fərdin yetişməsi, həm də düzgün cəmiyyətin yaradılması baxımından olduqca təhlükəlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия. Москва: 2008.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Том 1. М.: Мысль, 1976.
3. William James. The Varieties of Religious Experience. United States: Longmans, Green & Co., 1902.
4. Qurani-Kərim (ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev).
5. Muhammed Kutub. İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler (çevirmen: Bekir Karlığa). İstanbul: İşaret Yayınları, 1987.
6. Pierre Bovet. Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi. Ankara: 1958.
7. Kerim Yavuz. Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1987.
8. A.Osman Özcan. Din ve ahlak eğitiminde ailenin rolü // Kubbealtı Akademi mecmuası, sy. 4, 1985, s. 13.
9. Paul Guillaume, Ruhbilim (çeviri: Refia Şemin). M.E.B., 1945.
10. Kerim Yavuz. Çocuk ve Din. İstanbul: Çocuk Vakfı Yay., 1994.
11. Oskar Kupky. The Religious Development of Adolescents. Macmillan, 1928.
12. Sigmund Freud. Totem und Tabu. Leipzig-Wien: Hugo Heller, 1913.

Тагира Мамедзаде

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ У ДЕТЕЙ РЕЛИГИОЗНОГО СОЗНАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Важно учесть психологическую состояния детей при обучении их вере в Бога. С этой точки зрения очень важно представить Бога как великого и милосердного, который любит людей и дарит им бесчисленные благословения, а не как карателя. Этот метод согласуется как с духом Корана и хадисов, так и с возрастом.

Tagira Mammadzade

THE ROLE OF FAMILY IN THE FORMATION OF RELIGIOUS CONSCIOUSNESS OF CHILDREN

SUMMARY

It is important to take into consideration the psychological state of children when teaching them to believe in God. From this point of view, it is very important to introduce God who gives them life, guards them at every moment, bestows upon them countless blessings and forgives them. This method is consistent with both the spirit of the Quran and the hadith as well as the age stages.